

Overweging 1

Een groots verhaal in het Grote Verhaal van de tocht door de woestijn. Over een man van wie wordt geloofd dat zijn woord macht heeft en een koning die dat woord-met-macht voor zichzelf wil gebruiken. De koning is een Moabiet, de ziener-profeet woont in het noorden van Mesopotamië, het gebied van Israëls ballingschap. Heidenen dus. Maar ze hebben weet van de God van Israël, en kennen zelfs zijn heilige naam, Ik ben met je, Adonai. Alsof de Thora, nu het volk vlakbij het einddoel van de woestijnreis gekomen is, zeggen wil: die God die is meegetrokken met het tot vrije mensen gemaakte slavenvolk, is niet alleen de God van dit volk, hij wordt ook daarbuiten geëerd en gekend. En voor het eerst gaat het, na twee-en-een-half bijbelboek, eens even niet over Mozes. Even rust in de tent, letterlijk: het volk komt even op adem in zijn tenten (Numeri 22:1, 24:5), daar aan de grens van Moab, en in het verhaal dat dan volgt, gaat het over de koning Balak en de ziener Bileam.

‘Kom mij dat volk vervloeken,’ verordent de koning, ‘want wie jij zegent is gezegend en wie jij vervloekt, is vervloekt.’ Een echte gelovige, met zijn geloof in de macht van het woord. Maar ook een echte gelovige zoals wij ze helaas maar al te goed kennen, niet in de laatste plaats uit ons eigen gedrag: dat woord moet wel in ons straatje passen.

De pointe van het hele verhaal is dat Bileam door alles heen blijft volhouden dat hij enkel en alleen kan zeggen wat God hem in de mond geeft. En je hoort het vanaf het begin al aankomen: die arme Balak is kansloos, want in plaats van verwensingen zal Bileam alleen maar steeds sterkere zegenspreuken produceren.

Dat wat betreft het grote geheel van het verhaal. Maar omdat het een heel goed verhaal is, zit er veel moois in de details. Een ervan lichten we er hier uit. De rol van het geld. Dat begint al meteen als Bileam op Gods advies níet met Balaks mensen meegaat. Dan stuurt Balak een nieuw gezantschap om Bileam toch mee te krijgen, en belooft hij hem rijkelijk te belonen.

Numeri 22:15-22 (in de vertaling van Huub Oosterhuis en Alex van Heusden)

- 15 Opnieuw stuurde Balak vorsten, talrijker en zwaarder dan die.
16 Zij kwamen bij Bileam en zeiden hem:
 Zo spreekt Balak, de zoon van Zippor:
 Laat u toch niet weerhouden naar mij te gaan,
17 ik zal u rijkelijk belonen, al wat gij mij zegt zal ik doen.
 Ga mij dat volk verdoemen.
18 Bileam antwoordde en sprak tot de dienstknechten van Balak:
 Al gaf Balak mij zijn huis vol zilver en goud,
 ik kan mij niet onttrekken aan de mond van Adonai, mijn God,
 of ik nu iets kleins doe of iets groots.
19 Maar goed, blijft ook u hier vannacht,
 ik kom wel te weten wat Adonai nog verder met mij bespreken wil.
20 God kwam tot Bileam in de nacht en sprak tot hem:
 Nu ze eenmaal gekomen zijn om jou te ontbieden, de mannen,
 sta op, ga met hen mee,
 maar het woord dat ik tot jou zal spreken, dat zul jij doen.
21 Bileam stond op in de morgen,

zadelde zijn ezelin en ging mee met de vorsten van Moab.
22 Toen ontvlamde God in woede omdat hij meeinging.

Overweging 2

Ik zei al: het gaat over geld, maar het gaat - natuurlijk: we zitten in de Bijbel - ook over God. Voor sommige mensen is dat trouwens ongeveer identiek, geld en God, maar zo cynisch zit het in werkelijkheid gelukkig niet in elkaar.

God komt in dit verhaal op een heel bijzondere manier voor: hij komt bij Bileam langs alsof hij toevallig in de buurt is en even aanloopt. Niks over nachtelijke dromen of visioenen, geen verschijning in wolk en vuur, maar zo gemoedelijk en vertrouwd als vrienden of vriendinnen elkaar ontmoeten. Héél ver verwijderd van noties als de Almachtige, de Heerser van het universum of de drie-ene God. Heel naïef is het hier. Ik houd daar wel van. Maar hij kómt niet alleen als een gelijkwaardige, hij gedráágt zich ook zo, lijkt het wel: eerst mag Bileam vooral níet mee met de mensen van Balak, dan weer wel, en als Bileam dan gaat, 'ontvlamt hij in woede omdat hij meeinging'. Dat woordje wat wij altijd met 'toorn' of 'woede' vertalen, is veelzijdiger dan deze ene betekenis. Bij een God die alles weet en alles in de hand heeft, is het ongeveer de enige emotie (naast zijn liefde) die je hem kunt toedenken. Maar het Hebreeuwse woord kan ook grote bezorgdheid uitdrukken, opwinding, ongerustheid. En bij een God die in het verre noorden van Tweestromenland af en toe even komt buurten, past dat ook beter: als Bileam na hun tweede gesprekje toch gaat, dan is God er niet helemaal gerust op dat hij om de goede reden gaat. Waarom heeft hij voor de tweede keer gevraagd of hij niet toch mee mocht? Is dat omdat Balak het over 'rijkelijk belonen' heeft gehad? Dat had Bileam wel keurig afgewimpeld met zijn 'al geeft hij mij zijn huis vol zilver en goud', maar intussen....

De makers van de mooiste bijbelvertaling van de twintigste eeuw, Buber en Rosenzweig, psychologiseren er hierbij even lustig op los, maar wel ter zake en herkenbaar:¹

Bileam is geen slechterik, maar het gaat met hem zoals het ons allemaal vergaat als wij al lang en breed hebben uitgepuzzeld wat God van ons wil, en dat dan opnieuw aan de orde stellen, omdat we eigenlijk het ándere willen. En als we naar de al bekende weg vragen, lijkt God altijd te zeggen wat wij graag willen horen. Maar het helpt niets: we moeten (net als Bileam) toch doen wat hij wil, al gaat het dan via een omweg.

Bij Bileam is dat via de ezelin die Gods bode wél ziet, terwijl de ziener - niks ziet. In de bijbel heeft een held ook altijd iets van een antiheld. Dat geldt ook voor Bileam.

In de geloofsgeschiedenis is er aan Bileam altijd iets blijven kleven van geldzucht, ik denk ten onrechte, maar zeker wéten doe ik dat niet.

Overweging 3

Dat is toch mooi dat zo'n verhaal dat element bevat! Je ziet het staan en je kijkt per omgaande in de spiegel. Wat zijn je eigen motieven om iets te doen of te laten? Ben ik nobel als ik iets voor niets doe, hoogstaand als ik ergens geen geld voor hoef? Of laf, omdat ik zelfs dan niet voor mezelf opkom? Ben ik een graaier als ik geld opstrijk, of als ik het zonder er iets voor gedaan te hebben, érf, bijvoorbeeld?

¹ Vrij naar de aantekening van (vermoedelijk) Franz Rosenzweig bij Numeri 22:20-22, waar ze vertaald hebben: '... daß er so ging., *Gesammelte Schriften 4.2., Sprachdenken im Übersetzen, Arbeitspapiere zur Verdeutschung der Schrift* (1984), p. 157.

Over die dingen doet dit verhaal ons nadenken, onze houding tegenover geld en ook onze manier van spreken erover. Want het valt op hoe omfloerst erover wordt gepraat. Toen al, in dit ruim 2500 jaar oude verhaal, en in onze tijd gaat dat ook zo.

Als Balak Bileam eindelijk ontmoet, vaart hij meteen tegen hem uit: 'Waarom ben je niet meteen gekomen toen ik je riep? Of dacht je soms dat ik niet in staat was je te belonen?'

In het Hebreeuws is het werkwoord voor 'belonen' **לָבַד**, *k-b-d*, eren. Net als in 'ere zij God'. De glorie Gods wordt ermee aangeduid. Maar naast gloriëren komt het dus ook voor in de betekenis van honoreren. In alle tijden en vermoedelijk alle talen kennen geldhandelingen de verzachtende omschrijvingen.

Op mijn eigen eerdere vraag naar de houding over mijn inkomsten, reageer ik met: je mag aan je werk toch wel iets overhouden? Een paar centen zijn nooit weg. Gevraagd naar wat we verdienen (wat we al op zich een onhebbelijke vraag vinden), komen we met iets als dat we er aardig van kunnen rondkomen, dat we niet mogen mopperen, en als we het moeten uitgeven, drukken we dat uit in: ergens voor moeten kromliggen zelfs. Ophoesten, ervoor opdraaien, bodemloze putten! En honorarium dus, waar ook 'eren' in meeklinkt - terwijl veel lonen en salarissen regelrechte vernederingen zijn, uitdrukkingen van macht.

In mijn kerk hebben ze bedacht dat wij dominees geen poen voor een preek vangen - nee, wij vullen een *declaratie* in, net als advocaten. Onmatig veel voor je inspanningen vragen, heet in de mond der grote graaiers dat er toch wel iets tegenover onze inspanningen mag staan. Iets met zes nullen, bedoelen ze dan.

Een leuk oud gemeentelid zei ooit: 'Ik had alleen lagere school, en begon als jongste bediende bij de zaak en ik eindigde als directeur productie. In het begin kreeg ik wekelijks een loonzakje, daarna werd het salaris genoemd en aan het eind vergoeding. Hoe meer ik kreeg, hoe meer het vergoelikt moest worden.' 'En weet je wat?' zei hij, 'eigenlijk heb ik alleen in de tijd van dat loonzakje echt het gevoel gehad dat ik wat verdiende. Het was niet veel, maar papieren geld en wat muntjes in handen krijgen na je werk, dat was toch het meest echte.'

Het eerste geld dat ik zelf kreeg, een kwartje zakgeld per week, werd door mijn lieve vader altijd overhandigd met de woorden: 'Hier is je apanage.' Zo heette in oude tijden de toelage voor niet-regerende leden van een vorstenhuis. 'En wij zijn wel geen koningen,' zei mijn vader, 'maar omdat het maar een kwartje is, helpt een mooi woord ervoor hopelijk een beetje.'

Laatst stond er weer eens een rijtje in de krant van de meest ongegeneerde bonustrekkers. Figuren die pakweg honderddertig keer zoveel verdienen als hun personeel, de mensen die het échte werk doen. Die alles overtreffende topsalarissen ontwrichten de maatschappij. Het is gelegaliseerde diefstal en elke keer als je erover hoort, zou je woorden willen zeggen die nogal vloeken met de goede smaak.

En over vloeken gesproken: als Bileam in het verhaal van Numeri voor het laatst het te verdoemen volk gezegend heeft, ontsteekt Balak in woede en roept uit (24:11) dat hij Bileam royaal had willen honoreren, 'maar Adonai heeft jou van je honorarium afgehouden' (Numeri 24:11).

'Ik had het je gezegd,' zegt Bileam dan met de woorden die al herhaaldelijk hebben geklonken: 'het woord dat Adonai mij in de mond geeft, dat moet ik spreken.'

In dit verhaal zijn het de vluchtelingen uit Egypte, de mensen zonder eigen plaats, die gezegend worden. In het kielzog van de ex-slaven van toen zijn het in onze dagen de onzichtbaren, de arbeidsimmigranten zonder papieren, de armen zonder scholing, de vluchtelingen zonder status. Zij zullen gezegend zijn en de mensen die hun geen plaats gunnen, de landen die opvang weigeren en overheden die weggijken bij het grote leed dat ze laten voortduren, die zijn on-gezegend, zo niet vervloekt.

Bileam kan in elk geval onbetaald maar zeer voldaan naar huis terugkeren (Numeri 24:25). Hij had met deze klus een paar ruggen kunnen opstrijken, maar zijn eigen rug heeft hij recht gehouden.

Zo moge het ook ons gaan.